

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертаційну роботу

Федіної Олени Володимирівни

«Фразеосемантичне поле концепту людина

в російській мові: функційно-прагматичний аспект»,

подану до захисту на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова

(Дніпро, 2020. – 235 с.)

У рамках сучасної антропоцентричної парадигми в лінгвістиці все більшої актуальності набувають дослідження мови в її взаємодії з ментальністю, культурою, релігією та іншими формами духовної та матеріальної діяльності народу. В цьому контексті одним із пріоритетних напрямків є дослідження мовної семантики, яка відображає буденну свідомість носіїв мови в її національно-культурній специфіці, крізь призму лінгвокультурології та когнітивістики. Водночас особливу увагу приділяють тим мовним одиницям, які є засобами об'єктивації базових аксіологічних констант, що становлять «ціннісний остов» культури. Антропоцентричні фразеологічні одиниці, семантику та характер функціонування яких досліджує в своїй дисертаційній роботі О. В. Федіна, відносяться до числа саме таких одиниць, оскільки вони репрезентують у мові концепт «людина», який належить до числа ключових культурних домінант, що формують російську мовну і концептуальну картини світу.

Численні дослідження у сучасній антропоцентричній лінгвістиці переконливо доводять, що структура семантичного поля експлікує відповідну когнітивну структуру, яка є результатом сприйняття і осмислення фрагмента об'єктивної дійсності представниками того чи того етносу. Обсяг семантичного поля, його конфігурація, джерела та способи формування, характер взаємодії з іншими полями відображають особливості концептуалізації та мовної репрезентації позамовних об'єктів у рамках тієї чи тієї лінгвокультури. У зв'язку з цим дослідження семантичних полів, що

дозволяють реконструювати різні фрагменти мовної та концептуальної картин світу, наразі стають актуальними.

Метод семантичного поля, що зародився в рамках структурної лінгвістики, зараз переживає період «другого народження», переосмислення та трансформації у контексті когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. Як зазначає П. Ю. Гриценко, «очевидним є факт, що теорія поля не вичерпала себе, і на її базі постійно виникають нові дослідницькі прийоми і методи. Тому йдеться, перш за все, про збагачення методики дослідження лексики у семантичних полях, окремих сегментах».

Актуальність рецензованого дослідження О. В. Федіної визначається тим, що в ньому представлений сучасний підхід до опису фразеосемантичного поля в лінгвокультурологічному і когнітивному аспектах. Фразеосемантичне поле розглянуто автором як один зі способів експлікації концепту «людина». Проблему дослідження цього концепту навряд чи можна віднести до маловивчених: його окремі виміри ставали предметом численних лінгвістичних розвідок. Однак фразеосемантичне поле концепту «людина» комплексному аналізу до цього часу не піддавалося. Актуальність роботи пов'язана також з необхідністю розробки нових методик виявлення та інтерпретації національно-специфічного концептуального змісту, відображеного в формальній організації та семантичній структурі фразеологічних одиниць.

Мету дослідження О. В. Федіної – виявити характерологічні ознаки досліджуваного концепту, зразків їхньої маніфестації як засобів віддзеркалення образу людини (с. 48), – на наш погляд, визначено занадто широко з огляду на те, що у роботі досліджується лише фразеосемантичне поле, а не концепт «людина» в його цілісності, в усіх формах його маніфестації. Проте вдало сформульовані завдання роботи чітко визначають загальну спрямованість і конкретні шляхи дослідження. Чіткість поставлених завдань зумовила логічність структури дисертації.

У першому розділі викладено теоретичні та методологічні засади дослідження концепту «людина»: детально розглянуто різні підходи до визначення мовної картини світу і концепту як її фрагменту; доведено важливість залучення фразеологічних одиниць до вивчення мовної картини світу і окремих концептів, що зумовлено їхньою надзвичайно високою національно-культурною інформативністю; сформульовано особливості структурно-семантичної будови фразеологізму як складної мовної одиниці; розглянуто засади гендерного підходу до аналізу й опису фразеологічного матеріалу (с. 56-94).

У другому розділі представлено принципи семантичного аналізу фразеосемантичного поля концепту «людина»: визначено поняття фразеологічної картини світу, семантичного поля, фразеосемантичного поля, фразеоконцепту, розглянуто основні ознаки та структуру семантичного поля, означено фразеосемантичне поле концепта «людина» як найважливішу форму репрезентації специфіки російської мовної картини світу; представлено модель семантичного аналізу фразеологічних одиниць у рамках польових досліджень, проаналізовано семантичну структуру концепту «людина» за даними тлумачних словників російської мови, змодельовано ієрархічну організацію фразеосемантичного поля *людина*, представлено і проаналізовано семантичну структуру фразеосемантичного макрополя «людина», визначено його ядро, прицентрову зону, ближню і дальню периферію (с. 95-145).

Третій розділ присвячено дослідженню концепту «людина» в російській національній фразеологічній картині світу: детально розглянуто зразки фразеологізмів, що репрезентують цей концепт, з позитивним і негативним значенням, досліджено експлікацію у фразеологічному фонді російської мови образу людини як суб'єкта суспільно-історичної діяльності та культури, інтелектуальних якостей людини, проаналізовано вербальну презентацію внутрішніх та зовнішніх характеристик людини («людини внутрішньої» та «людини зовнішньої»), визначено лексико-семантичні

групи, що відтворюють відповідні фрагменти концепту «людина»; досліджено особливості відтворення гендерних стереотипів у характері вербалізації концепту «людина» (с. 146-201).

У висновках роботи чітко сформульовані основні результати дослідження які співвідносяться з поставленими у вступі завданнями, намічено перспективи подальших розвідок, переконливі висновки завершують також кожний із розділів.

Представлене дисертаційне дослідження спирається на серйозну теоретичну і методологічну базу, закладену в класичних працях з теорії та філософії мови, теорії поля, семантики, фразеології, у сучасних роботах з когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. Надзвичайно значущим у контексті роботи представляється прагнення авторки вирішити такі теоретичні питання, як механізми мовної концептуалізації світу засобами фразеології, співвідношення структури фразеосемантичного поля та структури відповідного концепту, характер віддзеркалення у фразеології національно-культурної самобутності, базових аксіологічних констант етносу.

Використання різних методів і прийомів аналізу (описового, інтерпретаційного, методу компонентного і контекстуального аналізу, прийому кількісних підрахунків), поєднання методу семантичного поля та концептуального аналізу забезпечило достовірність результатів дисертаційного дослідження. Достовірність висновків визначається як адекватністю методики лінгвістичного аналізу, ґрунтовністю наукової бази, так і значним обсягом залученого фактичного матеріалу (понад 1200 фразеологічних контекстів, виявлених у тлумачних і фразеологічних словниках та «Національному корпусі російської мови»).

Наукова новизна роботи виявляється на загальнотеоретичному, методологічному рівні, а також на рівні конкретних результатів дослідження. Так, безсумнівно, новаторською є запропонована автором методика комплексного, багатоаспектного аналізу фразеологічних одиниць, яка

дозволила не тільки виявити складну структуру концепту «Людина», але й простежити шляхи його вербалізації за допомогою фразеологічних одиниць.

Оцінюючи рецензоване дослідження, слід зазначити об'єктивну складність завдання, яке поставила перед собою дисертантка, оскільки концепт «людина», що посідає центральне місце у мовній картині світу, належить до числа найоб'ємніших за своїм семантичним наповненням і найбільш номінативно щільних за наявністю різноманітних засобів мовної маніфестації. Це зумовлює надзвичайно складну семантичну структуру фразеосемантичного поля «людина», її багаторівневність і різноаспектність, різноманіття моделей утворення антропоцентричних фразеологічних одиниць, що зумовлено широким спектром асоціативних зв'язків між образами людини та оточуючого світу. Проте дослідниці вдається не тільки виявити і структурувати значний за обсягом та різноманітний матеріал, цілісно осмислити його у межах визначених тематико-когнітивних модулів, але й виявити базові механізми мовної експлікації досліджуваного складного ментального феномену, що базуються на реалізації двох концептуальних метафоричних моделей – гедоністичної (фізіологічної) і морально-етичної.

Цікавими і цінними, на наш погляд, є спостереження щодо впливу гендерних стереотипів на характер вербалізації концепту «людина», представлені у третьому розділі дослідження. Авторка виокремлює і ієрархізує за ступенем представленості у фразеології найбільш значущі для російської лінгвокультури гендерні стереотипи, підкріплюючи свої висновки кількісними показниками; аналізує найбільш продуктивні моделі утворення гендерно-маркованих номінацій, порівнюючи активність цих моделей у референтних сферах «чоловік» і «жінка».

Отож, дисертаційне дослідження О. В. Федіної характеризується новизною дослідницького підходу, глибиною та достовірністю отриманих результатів, що визначає теоретичне й практичне значення роботи.

Результати дослідження можуть бути використані для подальшої розробки теоретичних і практичних проблем фразеології, лінгвокультурології

та когнітивної лінгвістики, у лексикографічній практиці під час укладання тлумачних, фразеологічних, ідеографічних словників, у викладанні вишівських курсів і курсів за вибором (лексикології, фразеології російської мови, лінгвоконцептології), а також у викладанні російської мови як іноземної.

У цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу О. В. Федіної, дозволимо собі висловити деякі критичні зауваження, побажання та питання:

1. У зв'язку з тим, що в роботі застосовуються два поняття – концепт і фразеоконцепт, – виникають деякі питання. Чим фразеоконцепт «людина» відрізняється від мовного концепту «людина»? Чи є фразеоконцепт психологічно реальним ментальним утворенням, що характеризує мовну свідомість носіїв російської лінгвокультури, чи це дослідницький конструкт, що дозволяє зосередити увагу на специфічних засобах вербалізації концепту?

2. Незрозуміло, чому в підрозділі 2.4.2. *Фразеологічні одиниці з компонентами, які об'єктивують концепт людина* розглянуто лише ФО з компонентом-назвою речовини. Чому не розглядаються фразеологізми з компонентами іншої семантики? Не завжди коректним видається віднесення речовинних компонентів до тих чи тих семантичних груп: *мозги* – промислова продукція, *сопли, моча, слезы, пот* – речовина як результат будь-яких природних процесів або видів людської діяльності, *косточка* – хімічні речовини, органічні й хімічні з'єднання тощо (с. 118–119).

3. Не зовсім коректним видається наведений у підрозділі 2.4.3. перелік категорій, які є принципово важливими в моделюванні ієрархічної організації ФСП *людина*: якщо перші 4 категорії мають відношення до семантики фразеологізму в цілому (*Призначення людського буття і його сенс, Індивід / індивідуальність / особистість Діяльність і її основні види, Біологічний і соціальний розвиток людини, її сутність*), то п'ята категорія – *Найменування / ім'я людини у формуванні внутрішньої форми і цілісності значення фразеологізмів* – вказує на специфічні структурні компоненти

фразеологічних одиниць, тобто в одному ряду опиняються категорії, виділені на різних підставах. Незрозуміло, за якими критеріями визначено саме ці категорії як ті, що моделюють ієрархічну структуру ФСП *людина*.

4. Викликають сумніви деякі приклади, що наводяться у якості ілюстрацій фразеологічного моделювання гендерно-маркованих образів. Так, номінації *солнышко*, *наливное яблочко* навряд чи можна віднести до моделі «жінка – артефакт», *мозговой центр* – «жінка – міфічна істота», *бомба*, *клубничка* – «жінка – це абстракція», *вулкан*, *диявол* – «чоловік – це артефакт» тощо.

5. Дещо сумнівним видається твердження авторки про те, що переважно негативна конотація фразеологічних одиниць, які називають людину жіночої статі, пов'язана з наявністю у лексемі *женщина* суфікса =*щин*=, що зазвичай поєднується з назвами негативно оцінюваних явищ (*дьявольщина*, *бесовщина* тощо). Зазначимо, що негативна конотація названих одиниць умотивована не їх словотвірною будовою, а світоглядними, соціально-історичними, релігійними та іншими екстралінгвістичними чинниками. Лексема *женщина*, як твердять етимологи, є порівняно пізнім утворенням (уперше зафіксована у XVI ст. і спочатку мала збірне значення [П. Я. Черних]), проте негативне сприйняття жіночності сягає набагато давніших часів, пор. фрагмент з «Изборника Святослава 1076 г.»: «Мала есть вься зьлоба противоу зьлобѣ женьскѣи. Жрѣбии грѣшьнка да испадеть на ню» (л. 180). До речі, негативну оцінку маркованість можуть мати назви особи жіночої статі, які утворені за допомогою інших суфіксів або взагалі не мають суфіксів.

6. Деякі розділи і підрозділи роботи, на наш погляд, названі не дуже вдало: розділ 1 «Теоретичні та методологічні засади концепту «Людина», підрозділи 2.3.2. «Концепт і фразеоконцепт під кутом прототипної семантики», 3.3. «Аналіз гендерних фразеологічно-маркованих найменувань з концептом «Людина».

На жаль, у тексті дисертації мають місце граматичні, стилістичні та технічні похибки (с. 107, 118, 121, 134, 144, 168, 184 та ін.), повтори (на с. 101 та с. 111 повторюється той самий абзац), інколи порушується логічність викладу, проте в цілому текст роботи відповідає вимогам наукового стилю.

Окремі зауваження жодною мірою не знижують загальної високої оцінки наукового рівня представленого дослідження О. В. Федіної.

Дисертаційна робота демонструє наукову ерудицію і компетентність авторки, глибоке занурення в досліджуваний матеріал і здатність до його філологічному аналізу.

Основні положення дисертації пройшли апробацію на міжнародних конференціях. Чітко сформульовані висновки є достовірними, вони в повному обсязі викладені в авторефераті і 11 друкованих працях, з-поміж яких 6 опубліковані у спеціалізованих виданнях України, а 1 – за кордоном.

Дисертаційна праця **Федіної Олени Володимирівни**, у якій досліджено фразеосемантичне поле концепту «Людина» в російській мові, є завершеним, науково виваженим описом актуальної мовознавчої проблеми, помітним внеском у теорію сучасної фразеології та лінгвокультурології. Автореферат дисертації відповідає змісту та структурі роботи, його укладено відповідно до вимог МОН України.

На підставі зазначеного вважаємо, що дисертаційна праця «Фразеосемантичне поле концепту «Людина» в російській мові: функційно-прагматичний аспект» повністю відповідає загальноприйнятим вимогам, а її автор – Федіна Олена Володимирівна – заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова.

Кандидат філол. наук, доцент,
завідувач кафедри російської мови
філологічного факультету Харківського
національного університету імені В. М. Каразіна

Л. В. Педченко

Підпис засвідчує
Підписальник служби управління
персоналом